

ŠTO SU KMETOVI VINODOLSKOG ZAKONA?

Prilog problematici društvenog uređenja Vinodola u XIII stoljeću.

Nada Klaić

Premda je Vinodolski zakon poznat u nauci već preko stotinu godina, tek je u posljednje vrijeme izašlo nekoliko radova u kojima se posvećuje naročita pažnja društvenom i gospodarskom uređenju Vinodola — problematici koja je bila dosad manje obrađivana. Čini se, međutim, da su neka pitanja iz društvene povijesti Vinodola još uvijek otvorena, pa ćemo se u ovom prilogu zadržati na jednom od njih: kakvo je moglo biti društveno uređenje Vinodola odnosno što su kmetovi Vinodolskog zakona?

Gotovo pred sto godina počeo je interes za Vinodolski zakon u ruskoj pravnoj i historijskoj literaturi. Još god. 1868. daje Th. *Leontovič*, proučavajući »Staro hrvatsko-dalmatinsko zakonodavstvo«¹, prvu analizu Vinodolskog zakonika, a na osnovu njega i vinodolskog društva. Ne ulazim ovdje u analizu Leontovičevih rezultata u cjelini, iako je vrlo interesantno pratiti kakve je on stvarao zaključke o vinodolskom društvu u doba kad je nauka o društvu bila još gotovo u povojima. Bez obzira na to kako je zamišljao genezu vinodolske općine², njeno je društvo podijelio u dvije skupine: kneževu družinu i općinske ljude.³ Među posljednje se ubrajaju i kmetovi, orači i pastiri, ali i plemeniti ljudi i po-

¹ Drevnee horvato-dalmatskoe zakonodatel'stvo, Zapiski imp. novoros. universiteta 1, Odesa 1868.

² Poistovećujući »stare slavenske župe« i županije X st. (županiju Brebera, o kojoj govori Konstantin Porfirogenet) s općinom, o kojoj govori Vinodolski zakon, Leontovič je smatrao nepotrebnim da se posebno pozabavi i pitanjem postanka vinodolske općine. Njegovu je pogrešnu identifikaciju Konstantinove Brebere s vinodolskim Bribirom preuzeo i B. D. *Grekov* (Vinodol. Vinodolskij statut ob obščestvennom i političeskom stroe Vinodola, Izbrannye trudy I, Akad. nauk SSSR, Moskva 1957, str. 34), što mu je s pravom zamjerio M. *Kostrenčić* (Vinodolski zakon, HZ II, 1949, str. 145 = Vinodolski zakon I)

³ N. dj., str. 17.

povi. U društvenom položaju nema među njima razlike, jer su »kmetском zakonu« pripadali svi oni koji se nisu ubrajali među kneževe ljude.⁴ Isto tako nije nikakva staleška razlika dijelila plemenite od kmetova i drugih ljudi u skupini »općinskih ljudi«. Kmetovi su potpuno slobodni ljudi, a između stanovnika sela i grada također nema nikakvih staleških razlika. Plemeniti su samo viši razred pučanstva, koji nema nikakvu juridičku prednost pred ostalima. Premda je Leontovič imao u ponečem pravo — u privatno-pravnom pogledu stanovnici općina doista uživaju svi jednaka prava! — njegovo se mišljenje ponajviše zabacivalo kao zastarjelo i netačno.⁵ Tako se počinjalo uvijek iznova s analizama vinodolskog društva, iako se nešto bitno novo nije moglo otkriti tako dugo dok se ustrajalo na terminološkom kriteriju i na osnovu njega pokušalo uspostaviti vinodolsko društvo u XIII stoljeću.

I V. Jagić⁶ je svoj prijevod Vinodolskog zakona popratio opširnim komentarom i u njemu iznio svoje poglede na vinodolsko društvo. Kako je i on riječ kmet svagdje prevodio riječju »krestjanin« (seljak), dao je toj riječi ono značenje koje joj se najčešće daje. Kmet je »seljak, lično slobodan čovjek, koji je u kmetском položaju, ukoliko ne raspolaže sa zemljišnim vlasništvom. Njegova je zemlja vlasništvo kneza i on je mogao s njom po volji raspolagati«. ⁷ Kmet je dužan davati knezu za tu zemlju različita naturalna podavanja. ⁸ Govoreći najzad u posljednjem poglavlju o pučanstvu Vinodola, Jagić misli da ono još tada nije bilo okupljeno u sela, već su veće ili manje skupine kuća bile okupljene oko utvrda. Izuzevši kneza i njegove činovnike, preostalo se stanovništvo sastojalo iz: a) »crkvenih« ljudi, b) stanovnika »plemenita« roda i c) ljudi »kmetškoga« roda. Između »crkvenih« ljudi i »kmetova« postoji razlika samo u stupnju kulture, jer u pravnom pogledu »popi« pripadaju pod isti zakon (pravdu) kao i kmetovi. Kmeta je, naprotiv, od plemenita dijelilo to što je »on bio krepostni kneza, a plemeniti ima vlastitu zemlju od koje ne plaća knezu nikakva podavanja«. Ali u nekim slučajevima (čl. 5. i 75) plemeniti nisu bili izuzetni od općih dužnosti.⁹ Izrazima »kmet« i »plemeniti« u Vinodolskom zakonu odgovaraju riječi »pučanin« i »vlastelin« bribirske isprave iz god. 1428¹⁰, jer prema podacima te isprave vlastela ne plaćaju »trgovinu« od robe koju voze s vlastitih posjeda. Iako je ta tvrdnja — što se tiče uživanja povlastica vlastele — tačna, identifikacija se pučana s kmetovima u Vinodolskom zakonu ne može prihvatiti. Utoliko manje što je sam Jagić na osnovu isprava iz XV st. tvrdio da su kmetovi tada bili glebae adscripti¹¹! On, dakako, ne

⁴ N. dj., st. 18.

⁵ Vidi Kostrenčić, n. dj., str. 142. i sl.

⁶ Zakon Vinodolski, S. Petersburg 1880.

⁷ N. dj., str. 31, bilj. 49.

⁸ Pri zaključivanju o stanju kmetova, Jagić se poziva na Petranovićevu raspravu »O kmetstvu« (Rad XXX, 1875), koji da je prikazao stanje kmetova u hrvatskom i dalmatinskom primorju u srednjem vijeku. Vidi str. 31, bilj. 49.

⁹ N. dj., str. 144.

¹⁰ Đ. Šurmin, Acta croatica I, MSHSM VI, 1898, str. 128—9.

¹¹ Bilj. 49, str. 32.

bi mogao dokazati da su i pučani glebae adscripti, kao ni to da je taj pučanin knežev kmet, koji živi na njegovoj zemlji. Naime, isprave na koje se poziva ne tiču se teritorija vinodolskih općina, pa takva analogija ne može biti odlučna za dokazivanje.

J. Preux je, povodeći se za V. Jagićem, konstatirao u predgovoru svog prijevoda Vinodolskog zakona, »que le texte de la loi de 1288 ne parle que des villes du Vinodool, et *jamais des villages* (potcrtala N. K.); il est probable que les villages n'existaient que sous la forme de groupes de maisons, peu nombreuses, n'yant pas d'existence propre au point de vue administratif et rattachés à tel ou tel de ces bourgs, qui portent dans la loi le qualificatif ambitieux de villes«. ¹² Usprkos tome mu je kmet Vinodolskog zakona »un paysan, un homme de condition libre personnellement, mais dans une condition voisine de celle du serf, puisqu' il ne possédait pas la propriété des terres qu'il occupait« ¹³; ne zastupa, dakle, sasvim konsekventno svoje mišljenje. Ako se, naime, u Vinodolskom zakonu govori isključivo o gradovima, a nikada o selima, onda ne možemo ni njegove »kmetove« proglasiti naprosto seljacima (paysan), nego im treba naći drukčije tumačenje.

U recenziji Preuxova djela M. Maurović se posebno osvrnuo upravo na citirane autorove tvrdnje ¹⁴. »Jules Preux prihvatio je ovdje Jagićevo mnijenje o položaju vinodolskih sela (otvorenih mjesta) i osamljenih kuća prema gradovima. Ne možemo ovdje ispitivati, da li je to mnijenje opravdano, svakako valja priznati da se dade dobro u sklad dovesti sa sadržajem statuta. Ako i priznamo da se ti gradovi dadu označiti sa 'bourgs', nije ipak nikako opravdan podatak, da u statutu *ambizioso* nose ime gradova, dakle, da ih ono zapravo ne ide«. ¹⁵ Maurović tumači dalje kako Vinodolci, kao i uopće Slaveni, nazivaju gradovima utvrđena mjesta i zaključuje: »Mislim s toga da se u našem spomeniku *loca munita*, koja su ujedno administrativna središta, posve korektno nazivaju gradovima, a da se ne označuju samo *ambizioso* tim imenom«. ¹⁶ Maurovićev je ispravak tačan, iako nije posve sigurno da su u vrijeme izdavanja Vinodolskog zakona bili svi vinodolski gradovi utvrđeni; vjerojatno to nisu bili Trsat ¹⁷ i Grižane ¹⁸.

Ne obazirući se na prijašnje mišljenje Preuxa i Maurovića, M. Kostrenčić je još god. 1919. dao sliku osnovnog uređenja Vinodola. »Zakon vinodolski nije drugo, do li jedan kompromis između vinodolskog naseljenja, koje je kraljevskim darovanjem ove općine postalo kmetovima, te knezova krčkih, koji su tim istim darovanjem postali gospodari tih kmetova. Oni su popisali sva prava da se zaštite od vlastele... Dakako da u Vinodolu, koji je prije toga darovanja bio slobodna jedna

¹² La loi du Vinodol, Paris 1897, str. 2.

¹³ XVII, bilj. 56

¹⁴ Mjesečnik prav. društva XXIII, 1897.

¹⁵ N. dj., str. 411—2.

¹⁶ N. dj., str. 412.

¹⁷ V. Klaić, Krčki knezovi Frankopani, MH 1901, str. 61—2; E. Laszowski, Gorski kotar i Vinodol, MH 1923, str. 94—5.

¹⁸ Klaić zove zbog toga Grižane selom; Frankopani, str. 57.

općina, nije bilo moguće osvrtnom na ovisni položaj u koji je došla kodificirati čisto 'staro pravo', već ga je valjalo prema novim prilikama preudeliti.¹⁹ Vinodolski zakon ulazi, prema njemu, u posebnu skupinu statuta, zajedno s Kastavskim, Veprinačkim, Mošćeničkim i Krčkim. Predmet je sviju njih »uređenje odnošaja kmetova prema vlastelinima, kako to lijepo izražuje mošćenički statut u predgovoru ovim riječima: I zato mirneje živet kmeti s' gospodum i gospoda s kmeti va veki, očje bit zapisano sve ovde sdola pravo i verno, kako se je pervo overšavalo«. Statuti s područja grofovije Istre da se razlikuju od ovih s kraškog područja zbog toga, što u njima »imamo posla s tvorbom slavenske općine u onom obliku, kako se je ona preobrazila prema prilikama srednjeg vijeka«.²⁰

Izdavajući četiri godine kasnije Vinodolski zakon Kostrenčić je zadržao uglavnom istu sliku Vinodola. Dok je prije god. 1225. Vinodol bio »savez slobodnih općina, koje su u nekim znatnijim poslovima zajednički istupale i radile, a inače živjele i upravljale se svaka za sebe...«, poslije darovanja »nastaje za Vinodol novo doba, jer su sada sasvim izmijenjeni uslovi, po kojima se dosada u njemu živjelo«²¹. O stanovnicima Vinodola govori tom prilikom ili općenito kao o narodu²², ili kao o kmetovima²³. Premda je predgovor Mošćeničkog statuta tek iz god. 1637, Kostrenčić ponovo citira riječi tog predgovora s konstatacijom: »Ovakve slične riječi bi s isto toliko prava mogle stajati i pred Vinodolskim zakonom«²⁴. On, nadalje, dolazi do uvjerenja da se u vinodolskom zakonu »malo govori o dužnostima, što ih imaju kmetovi vinodolski prema svojoj gospodi«²⁵, a što se tiče podavanja, što su ih kmetovi bili dužni knezu, iz čl. 34 doznajemo samo toliko, da je doista knez imao pravo na 'očestje'²⁶. Ti su kmetovi, po njegovu mišljenju, izjednačeni s popovima.²⁷ Kako, međutim, Vinodolski zakon spominje i plemenite ljude, Kostrenčić poriče da bi se ovdje radilo »o razvitoj socijalnoj klasi po rodu«, već drži »da se pod plemenitim ljudima nema podrazumijevati nitko drugi, nego kneževski službenici«²⁸.

Usprkos svojoj važnosti, Vinodolski zakon ne privlači suviše pažnju naučenjaka ni poslije drugog svjetskog rata. U ruskoj se historiografiji pojavljuje pokušaj B. D. Grekova²⁹ da protumači društveno i političko uređenje Vinodola u XIII stoljeću. Iako mu M. Kostrenčić predbacuje da se »oslanja na pogrešne i konfuzne podatke ranije literature, napose na navedeni rad Leontoviča... zbog čega mu je vlastiti rad u osnovi

¹⁹ Statuti istarskih gradova i otoka, Savremenik 1919, 546—547.

²⁰ N. dj., str. 546.

²¹ Vinodolski zakon, Rad JAZU 227, str. 116 (cit. = Vinodolski zakon II).

²² N. dj., str. 120.

²³ N. dj., str. 127 i sl.

²⁴ N. dj., str. 125.

²⁵ N. dj., str. 191.

²⁶ N. dj., str. 192.

²⁷ N. dj., str. 194.

²⁸ N. dj., str. 188, bilj. 104.

²⁹ Vidi bilj. 2.

pogrešno postavljen«³⁰, Grekov ide stvarno svojim putem. »Kmetovima« u Vinodolu posvećuje posebno poglavlje³¹. Na osnovu čl. 17. i 31. zaključuje, kao i Leontovič, da su kmetovi članovi općine i da im je kao članovima zabranjeno napuštanje općine (čl. 17). Općina se, naime, kaže Grekov, zaštićuje od smanjenja broja ljudi kako bi zbog manjeg broja ljudi izbjegla povećane terete³². On je tako siguran u svoje tumačenje čl. 17. da tvrdi kako će se drugo objašnjenje ovog članka teško naći³³. Odbacuje Leontovičevu tvrdnju da između kmeta i plemenita nema nikakve razlike, ali mu se ne čini tačnim ni Jagićevo mišljenje da je kmet »krepstoj« vinodolskih knezova³⁴. Usprkos tome, nešto dalje priznaje da je kmet bio dužan davati svome gospodararu, vlasniku zemlje, rentu bez obzira na to da li je taj gospodar bio knez, samostan ili tko drugi³⁵. Tvrdi da je »zavisnost kmeta u tom slučaju apsolutno neizbježna«, jer u Vinodolu u XIII st. živi viša klasa na račun niže³⁶. Kako se tom shemom klasnog vinodolskog društva mogu protumačiti oni članci koji govore o kmetovima, na to pitanje ne daje Grekov jasan odgovor. On ide i dalje te prilagođuje društvenoj shemi i gospodarsku. Bez ikakva dokazivanja tvrdi da se gospodarstvo sastojalo od dva osnovna tipa: veće gospodarstvo bogatijih (plemenitih) ljudi³⁷ i manje seljaka. Smatra otvorenim jedino pitanje nisu li možda neki kmetovi slobodni i nezavisni. Ovakva idealna slika vinodolskog društva, u kojem su *klasne* razlike (dakle materijalno bogatstvo odgovarale i *staleškima*, (dakle posebnim pravnim kategorijama), mogla bi postojati samo u onom slučaju kad bi Grekov mogao i dokazati da je obogaćeni seljak (kako ga on shvaća) postao plemenit tada kad je nabavio veći posjed!

Svoje mišljenje o kmetovima sažima, najzad, u 6 tačaka: 1. kmet je nesumnjivo seljak (krestjanin); 2. on je član teritorijalne općine; 3. ima svoju porodicu, ali je vezan i s ostalim »pobočnim rođacima«; 4. prava su kmetova fiksirana u posebnoj »kmetskoj pravdi«, koja je ili zapisana ili usmena; 5. kmetovi su — kao niža klasa feudalnog društva — mnogo manje zaštićeni zakonom nego plemeniti i 6. oni su — ne zna se da li svi ili samo neki — obvezani na rentu u korist svojih gospodara.

»Pred nama je — završava Grekov — feudalno društvo, i što je bitno, vinodolsko se kmetstvo u suštini ni po čemu ne razlikuje od seljaka drugih feudalnih krajeva u ono vrijeme.«³⁸

³⁰ Vinodolski zakon I, str. 145.

³¹ N. dj., str. 61—66.

³² N. dj., str. 61.

³³ N. dj., str. 61.

³⁴ N. dj., str. 62—63.

³⁵ N. dj., str. 64.

³⁶ N. mj.

³⁷ Iako svjestan da njegovi zaključci nisu potpuno tačni, Grekov je, pozivajući se i na Poljički statut, prednosti plemenitih opisao ovako: to je viša društvena klasa, koja je i politički i ekonomski bila najjača. Plemeniti uživaju niz povlastica; vladaju zemljom i seljaštvom koje na toj zemlji živi, a uživaju i neke podijeljene privilegije (n. dj., str. 59—60).

³⁸ N. dj., str. 65.

Grekov, na žalost, nije nastojao da ovu vrlo jednostavnu sliku vinodolskog društva i gospodarstva uskladi s podacima Vinodolskog zakona. Zato se ona gubi u času kad uđemo u dublju analizu samih izvornih podataka.

Ocjenjujući spomenuti rad o Vinodolu od B. D. Grekova, Kostrenčić se nešto više zadržava na prikazu vinodolskih općina prije god. 1225³⁹. On daje sliku općine, govori o općinskom vijeću, činovnicima itd. Saznajemo da »pastiri, orači i ini ljudi« žive izvan gradova, ali ostajemo u sumnji što su stanovnici općina. Ako su, naime, te općine dotad i bile slobodne, ipak moramo njihove stanovnike uvrstiti u neku određenu kategoriju stanovništva. Ustvrđimo li da je »društveno uređenje ovdje (tj. u Vinodolu; N. K.) počivalo na organizaciji teritorijalnih općina«, onda stvar nije postala jasnija, jer mi upravo i želimo doznati *kakvo* je bilo konkretno društveno uređenje tih *teritorijalnih općina*.

Prema svemu rečenom, slika je društvenog uređenja u Vinodolu nakon god. 1225, koju daje Kostrenčić, vrlo jednostavna: jedinstvenost sloja kmetova ne mogu narušiti ni popovi s jedne strane ni plemeniti s druge, jer su prvi jednaki kmetovima, a drugi su samo kneževi činovnici.

Takav prikaz društvenog uređenja u Vinodolu XIII st. može se naći uglavnom i kod drugih autora.

Vinodolsko se društvo raspadalo, na primjer, prema M. Baradi na četiri skupine: a) kmetovi, b) svećenstvo, c) plemeniti i d) stranci⁴⁰. I on smatra da su »najbrojniji sloj vinodolskog pučanstva bili kmetovi«⁴¹, ali razlikuje »kmetove u užem smislu, one, koji obrađuju kneževske zemlje«, od onih koji su »od roda kmet«, tj. koji više ne teže vlasteosku zemlju, nego rade druge, kao zanatlijske, trgovačke ili koje ine poslove, ali su oni kmetovskog roda i podrijetla. Po tome je *kmet* u V. z. čisto klasni naziv. Zato su i svećenici roda kmetskoga smatrani kao pripadnici kmetske klase«⁴². Barada, dakle, ide korak dalje i razlikuje među kmetovima dvije skupine: »vlasteoskog radnika podanika« ili *kmeta* u užem smislu i »individue nižeg određenog stanja i društvene klase«⁴³. koji su nastali odvajanjem obrta i trgovine od poljoprivrede, jer oni više »ne teže vlasteosku zemlju«⁴⁴. Što se pak tiče vlasništva zemlje na kojoj ti kmetovi sjede, dijeli ih u dvije skupine: oni koji sjede na kneževskim imanjima i oni na crkvenim posjedima.

Bitna razlika u shvaćanjima Kostrenčića i Barade leži u genezi vinodolskog društva. Dok su prema prvome vinodolski kmetovi XIII st. članovi nekadašnjih slobodnih općina, prema drugome je razvitak išao obratnim smjerom — od ropstva do kmetstva. »V. z. nema traga robovima — kaže Barada — jer su se oni u XII. st. pretvorili u kmetove, te neposredne robovske izdanke, osnov radne snage i pučanstva u vino-

³⁹ Vinodolski zakon, HZ II, 1949.

⁴⁰ Hrvatski vlasteoski feudalizam, Djela JAZU 44, 1952, str. 42—57.

⁴¹ N. dj., str. 46.

⁴² N. dj., str. 51.

⁴³ N. dj., str. 50.

⁴⁴ N. dj., str. 51.

dolu«⁴⁵. Položaj je svećenstva u Vinodolu bio, prema Baradi, »više podređen nego povlašten«. Budući da se njihovo stanje znatno razlikovalo od stanja klera drugdje u Evropi, on u tome vidi posljedicu nekadašnjeg »općeg robovskog stanja u Vinodolu«⁴⁶. Nakon što se ukratko osvrnuo na dotadašnja mišljenja o »plemenitim ljudima«, Barada izražava mišljenje da oni »nisu drugo nego posjednici vlastitih zemalja, sa kojih knezu ne daju dohodak, i po tome su oni plemeniti«; po svom su postanku oni vjerojatno vladarsko-feudalnog porijekla⁴⁷. Uspoređujući ih s jobagionima castri u Slavoniji i Ugarskoj, kao i feudatarijima zadarskog katastrika iz XV st. zaključuje da »plemeniti V. z. nisu sačinjavali stalež za sebe, nego klasu, bili su nešto slična prvobitnim slavonskim gradokmetovima i predijalistima, dotično slobodnima, i to zato što nisu imali kmetskih obaveza prema knezu«. No »po čl. 75 nad njima ima knez sudbenu i kaznenu vlast«, pa su prema tome »plemeniti V. z. ostali i dalje na onom stupnju, na kojem su bili njima slični slavonski gradokmeti prije ili najkasnije u XII. st. i u prvoj polovici XIII. st.; sačinjavali su klasu, ali ne stalež«⁴⁸. Pod četvrtom grupom, tj. strancima, podrazumijeva Barada — hospites⁴⁹.

U recenziji rasprave M. Barade, O. Mandić se zadržao osobito na »političko-gospodarskom uređenju Vinodola, i to više sa sociološkog gledišta jedne faze u društvenom razvitku starohrvatske države«⁵⁰. U toj su ga problematici zanimala osobito dva pitanja: »1. da li su se u Hrvatskoj svi krajevi... razvijali na isti način, tako da je u svima bilo jednako društveno uređenje, i 2. da li je u ranofeudalnoj Hrvatskoj vladao robovlasnički sistem?«⁵¹. Na oba ova pitanja odgovara on nega-

⁴⁵ N. dj., str. 46.

⁴⁶ N. dj., str. 53.

⁴⁷ N. dj., str. 55.

⁴⁸ N. dj., str. 57. Smatrajući da su seoske zajednice bile prva društvena organizaciona forma Hrvata od doseljenja, Barada je tvrdio da »plemenit naših izvora ne označuje uvijek staleškog plemića, kako je to bilo u poznijim vremenima, nego u prvom redu potomka nekadanje seoske zajednice, pa slobodnog čovjeka uopće. Svaki je dakle onaj plemenit, koji posjeduje vlastitu zemlju (plemenitu ili plemenštinu) od koje nikomu ne daje dohodak i ne plaća dadu« (n. dj., str. 55). Neobičan je, dakle — poslije ove klasifikacije, — njegov konačni zaključak da plemeniti nisu sačinjavali stalež, već klasu!

⁴⁹ »To su 'ini vsaki ljudi' čl. 5. i 'vsí ini ljudi' čl. 75«. Ovaj nam se zaključak ne čini tačan. Kako se u čl. 5. nabrajaju po redu kmetovi, plemeniti i popi, a poslije njih i ini ljudi od kojih može knez uzeti stoku za svoju hranu, lako se može razabrati da su ini ljudi svi oni koji nisu plemeniti, popovi i kmetovi, dakle obični pučani. Značajno je da se tom dužnošću ne opterećuju ni općinski činovnici (satnik, gradšćik i busović) ni kneževi činovnici. »Vsi ini ljudi« u čl. 75. također su, prema našem uvjerenju, svi oni koji nisu plemeniti, »crkveni ljudi« i kmeti, dakle i opet pučani. Baradino je tumačenje »stranaca« neprihvatljivo i zbog toga što stranci -hospites nisu uživali prava u općini, ali nisu ni kao drugi podložnici imali dužnost. Hospes ne pripada pod jurisdikciju kneza.

⁵⁰ O nekim pitanjima društvenog uređenja Hrvatske u Srednjem vijeku, HZ V, 1952, str. 131—138.

⁵¹ N. dj., str. 131.

tivno, ističući, da »krajevi na granici (kojima pripada i Vinodol; N. K.) nisu bili obuhvaćeni u upravnoj podjeli na županije u X. st., a nema podataka da bi to bili i kasnije«⁵². Društveno uređenje u Vinodolu, dakle, nije odgovaralo društvenom uređenju hrvatskih županija. Mandić pobija, nadalje, Baradino mišljenje da su i u županijama bili »robovi« glavna radna snaga u poljoprivredi, jer je »već u II. st. n. e. kolonat postao pretežni način proizvodnje u poljoprivredi čitava rimskog carstva, a robovi... bili su odsada pretežno zaposleni u zanatskim radionicama i kao kućna posluga. Prema tome, od II. st. su u rimskoj državi robovi bili pretežno gradski elemenat«⁵³. Vraća se najzad, na Kostrenčićevo mišljenje, da »društveno uređenje u Vinodolu XIII. st. izravno potječe od robovskog uređenja, koje je ondje nekada postojalo«⁵⁴. Nekad slobodne seoske općine »došle su u zavisni odnos prema svojim knezovima u normalnom procesu feudalne akumulacije«⁵⁵. Potvrdu za svoje mišljenje misli Mandić, kao i prije njega Kostrenčić, da može naći u onim člancima Vinodolskog zakona »koji govore o ustanovama iz rodovskog uređenja«⁵⁶. To su: pristav, rota, vražda, kazna progonstva, zatim bližike među kmetovima u čl. 31. i pleme u čl. 29. Zaključuje, naposljetku, da su »vinodolske općine pravne ustanove i da kao takve mnogu potjecati samo izravno iz rodovskog uređenja«⁵⁷. Ne ulazeći ovdje u analizu spomenutih tvrdnja, napominjem samo da se prikaz geneze vinodolskog društva kod citiranih autora zaustavio na tako općenitim tvrdnjama da nije nipošto jasan.

U održanom i kasnije štampanom predavanju »O radnji prof. Dr. Mihe Barade Hrvatski vlasteoski feudalizam« (Zagreb 1953) M. Kostrenčić nije dodirnuo društvenu problematiku u tom pitanju, već se ograničio na to da pobija Baradino mišljenje o Krajini i glavnim karakteristikama hrvatskog feudalizma.

Saberemo li sve što je dosad u literaturi rečeno o društvenom uređenju Vinodola u XIII st., vidjet ćemo kako se mišljenja svih spomenutih autora podudaraju u tome da se većina stanovništva sastoji od *kmetova*, a tek se neznatna skupina plemenitih ljudi odvaja od njih.

Da li je to doista tako? Imamo li pravo da na osnovu termina, koji se upotrebljava u Vinodolskom zakonu, nazovemo većinu stanovnika kmetovima? Spomenuti su se autori, naime, pozivali upravo na termin *kmet* u tom izvoru i na osnovi njega stvarali zaključke.

Iako termin *kmet* može, kao i njegov latinski ekvivalent — *iobagio*, imati više značenja, općenito se u literaturi i izvorima upotrebljava 1. u širem smislu, za oznaku podložnika uopće, bez obzira u kakvom je odnosu prema vlastelinu⁵⁸ i 2. u užem smislu je *kmet* čovjek koji preuzima od gospodara ili vlastelina sesiju ili selište na obrađivanje i

⁵² N. dj., str. 132.

⁵³ N. dj., str. 134.

⁵⁴ N. dj., str. 138.

⁵⁵ N. dj., str. 136.

⁵⁶ N. dj., str. 135.

⁵⁷ N. dj., str. 136. O mom prikazu Mandićeva priloga v. ZČ XII—XIII. 1958—1959, str. 248.

zbog toga je obavezan na neka podavanja i službe (u naturi, novcu ili radnoj snazi). Obaveza je kmeta, dakle, prema vlastelinu individualna, i takav se odnos javlja u poljoprivredi.

I najzad, riječ kmet mogla je u Hrvatskoj, ali i u Srbiji i Crnoj Gori, označivati čovjeka odlična položaja: kraljevskog dostojanstvenika, člana suda u slobodnim općinama, seoskog suca »koga stranke same izberu da im što presudi«, itd.^{58a}

Postavlja se pitanje: U kojem se značenju upotrebljava termin kmet u Vinodolskom zakonu? Ima li značenje podložnika uopće, znači li kmeta koji sjedi na svom selištu, ili je možda nešto treće?

Riječ *kmet* javlja se u Vinodolskom zakonu u ovim člancima: 1. Čl. 5. Kada bi knez ili biskup putovao po vinodolskom kneštvu, mogao je po satniku dotičnoga grada oduzeti za svoju hranu »tako od skota kmetšćega, tako od plemenitih ljudi, tako od popi i od inih vsakih ljudi«⁵⁹.

U ovom se članku razlikuju četiri različite skupine ljudi: 1. kmeti, 2. plemeniti ljudi, 3. popi i 4. ini ljudi. Svi su izjednačeni u dužnosti podavanja stoke prema knezu, a nastanjeni su unutar općine pojedinog grada.

2. Čl. 17. »Ošće: niedan od kmet i od ljudi općinskih ne more poiti prebivati v niednu crikav, ni v niednu opatiju ili v molstir služiti ili se onde položiti za obaritelnika, ako nij s volu kneza i općine«⁶⁰.

Moglo bi se pretpostaviti da se ovdje strogo odvajaju kmetovi, tj. seosko stanovništvo, od pučana, naseljenika u gradu — kako to čini većina autora — ali u tom slučaju nastaje teškoća u tumačenju toga članka. Ako je, naime, kmet, što nužno slijedi iz takva tumačenja, neposredni podložnik kneza vani na selu — dakle na teritoriju koji ne pripada nekoj općini! — onda ne može o njemu odlučivati također općina, već isključivo knez. Nisu li možda i »ljudi općinski«⁶¹ nešto

⁵⁸ Kod razvoda međa kožljačkih i mošćeničkih, stanovnike posljednjeg naselja zovu »divinska gospoda« kmetima (Đ. Šurmin, Acta, str. 100).

God. 1457 naziva Štefan Frankopan Grobničane »kmeti grobnički«, premda se radi o pučanima i varoši Grobniku. »... da ona mirišća ko e kupil i na kom e hiže učinil v našem gradu na Grobnici... i da ne imei biti nig-dare v niednu službu on i nega ostanak poli kmeti grobničkih ni v bir, ni v niednu drugu službu malo ni vjele...« (Šurmin, n. dj., str. 212).

God. 1471 zove kralj Matija Korvin porkulabe Otočca i Gacke — kmeti naši (Šurmin, n. dj., str. 267).

^{58a} Vidi primjere navedene u F. Iveković — I. Broz: Riječnik hrvatskoga jezika, ad v. kmet i V. Mažuranić, Prinosi za hrvatski pravnopovjesni rječnik, JAZU 1908—1922, ad v. kmet.

⁵⁹ Barada, n. dj., str. 100.

⁶⁰ Isti, n. dj., str. 106.

⁶¹ Ni u Vinodolskom zakonu, ni u drugim izvorima nema potvrde mišljenju da je »općinski čovjek« = pučanin; naprotiv, općina, opći, odnosno općinski upotrebljavaju se ili u smislu javni (vidi čl. 14. i 55. Vin. zakona), ili u vezi s općinskim uređenjem i općinom (čl. 1, 2, i 17. istog zakona). Upoređi pisac opći (Šurmin, n. dj., str. 89); »općina novogradska, muži više pisaní, tj. sudac, 3 satnika, plovani i 3 popa (Šurmin, n. dj., str. 162); »Dobri muži od' strani bakarske općini« jesu plovani, sudac, Živac i t. d.) (Šurmin, n. dj., str. 203); »vsja općina i plovani s redovnici jesu dali...« (n. dj., str. 277).

drugo, a ne pučani, obrtnici, gradski stanovnici ili ljudi bez zemlje, kako se to dosad mislilo?⁶²

Da je pisac Vinodolskog zakona imao na umu takve ljude, zar ne bi naprosto, kao uvijek, upotrijebio izraz »netko« ili »niki«?⁶³ Nisu li ovdje kmetovi i općinski ljudi neki posebni, »neobični« pučani unutar općine, kojima se zabranjuje da budu ne kmetovi, tj. radna snaga na crkvenim imanjima, nego advokati, upravitelji ili gubernatori crkve bez dopuštenja kneza ili općine? Zar se pod »poiti prebivati« ne pomišlja na svjetovnjake, koji idu u samostan.⁶⁴

Vidi također primjere iz Vrbanskog statuta. »Budući općina pred crkvu narediše vsi kupno...« (*Rački-Jagić-Črnčić*, Statuta lingua croatica conscripta, MHJSM IV, str. 146, god. 1362); »ako bi ka potriba općini, da bude obran 1 človik...« (n. mj.); »I da nied'an č(lov)k ne poseže na općinu neprosivši od općini... (n. dj., str. 157). I posljednji član tačno razlikuje općinu, tj. općinsko vijeće i njegove članove kao najviši upravni organ i »ljude« — pučane, ali se nigdje ne spajaju ta dva pojma u općinski čovjek u smislu pučanina.

⁶² Leontovičeva klasifikacija (n. dj., str. 1—2), iako je najšire shvaćena, ne vodi računa o tome da se u Vinodolskom zakonu govori o općinskim ljudima kao o jednoj posebnoj vrsti ljudi, a ne kao o članovima općine uopće. V. Jagić nije bio siguran u tumačenju. Postavlja pitanje tko su bili općinski ljudi usporedi li ih se s kmetovima i odgovara: »Vjerojatno također prosti narod, samo što je njihova zemlja neposredno pripadala općini, ili možda uopće nisu imali zemlje« (n. dj., str. 32, bilj. 50).

Kostrenčić se složio s Preuxom, ... da se pod ljudima općinskim imaju razumijevati obrtnici, koji žive po gradovima, moglo bi biti opravdano, bar u tom obliku. da su to *pretežno* obrtnici. Općina je, dakako, imala mnogo razloga, da takove dragocjene osobe ne pušta iz svoje sredine, a s druge strane su baš samostani vrlo rado primali obrtnike« (Vinodolski zakon II., str. 181, bilj. 50).

Grekov prevodi ljudi općinski s »članovi općine« i smatra da oni u vinodolskoj općini nisu uživali neki osobit položaj (n. dj., str. 61—2).

Barada prevodi ljudi općinski s pučani i dodaje komentar: »Od puka, koji osim kmetova sačinjavaju općinu« (n. dj., str. 106).

⁶³ Premda se u Vinodolskom zakonu *ne upotrebljava* ni u jednom članku izraz pučanin ili puk, služit će se tim terminom da označim stanovnike Vinodola u XIII stoljeću. U kasnijim će se izvorima sami pučani tako nazivati, a zvat će ih tako i Frankopani. E. Laszowski, Urbar vinodolskih imanja knezova Zrinskih, VZA, XVII, 1915, str. 20.

U urbarima gradova Trsata, Novog i Grobnika iz XVII st. upotrebljava se uz oblik kmet i pučani (R. Lopašić, Hrvatski urbari I, MHJSM V, str. 133, 134, 140, 162, 191, 197, 198).

⁶⁴ U svim je komentarima Vinodolskog zakona »poiti prebivati« protumačeno kao naseljavanje kmetova na crkvenoj zemlji, premda nema za to potvrde u izvornom materijalu pisanom na hrvatskom jeziku. Kostrenčić, je štoviše, i riječ isprave iz god. 1448. »da svaki kmet' ki bi hotel *priti na to selo* s njega (tj. Bartola Frankopana) gospodstva« (Šurmin, n. dj., str. 174) preveo »da može svaki kmet s njegova gospodstva poći prebivati u to selo« (Vinodolski zakon II., str. 130). Nesumnjivo je da spomenuti autori imaju pravo, ukoliko služiti službu znači i kmetsku službu, tj. vršenje kmetских dužnosti. Međutim, pojam je službe, mnogo širi, pa i kmet i pučanin, i podknežin služi službu gospodinu (Šurmin, n. dj., str. 211, 212, 213) — vlastelinu, a gospodin čini »službu bogu svemogućemu« (n. dj., str. 174). Kmetška se služba spominje redovito u vezi s kmetom koji sjedi na toj zemlji, ili je obrađuje, a u čl. 17. se ne govori o crkvenoj zemlji, nego o crkvi, samostanu ili opatiji u koju navedeni idu *prebivati*. Zato i Barada prevodi »poiti pre-

Najzad, vrlo je teško vjerovati da »obaritelnik« znači unajmljenog samostanskog čuvara, kako to drži Kostrenčić⁶⁵; zbog toga je Jagić preveo tu riječ doduše sa čuvar (hranitelj, storož), ali je u komentaru dodao »nadziratelj crkvi«⁶⁶, a Barada je preveo sa crkvinar i uz izraz čuvar dodao još i »upravitelj, custos, advocator, defensor«⁶⁷. Ako se doista radi o kmetu u užem smislu, zašto se od njega napose razlikuje samostanski čuvar? Da je Baradino mišljenje tačnije, pokazuje isprava iz god. 1492, kojom bakarski plovani i Šimun »obaritel crkve svete Lucije v Kustreni«, daju nekom vlahu Smolanu na uživanje samostansku zemlju uz godišnji zakup od 5 libara. U slučaju da Smolan ili njegovi nasljednici ne bi isplaćivali rečeni »fit«, plovani i spomenuti obaritel Šimun »ili ki po nih budu guvernali crikav više rečenu« imaju pravo da mu oduzmu rečenu zemlju⁶⁸. Istu funkciju vrši i Ivan Bakić, »otvetnik« crkve sv. Ivana »v Okruglah« na Krku god. 1387⁶⁹.

Vrlo je malo vjerojatno da se ovdje podrazumijevaju kmetovi u užem smislu, tj. stanovnici izvan grada, na selu, kojima se ograničava pravo seljenja⁷⁰, ili uopće naseljavanje na crkvenoj zemlji.

3. Čl. 25. »Ošće: od bienja, ranenja i od stučenja meju kmeti nij band nego soldini 40, ke krivac ima platiti knezu, a onomu ki bude bien 2 brava, ter likariju. A to takoe od satnika i graščika i busovića, ki v sih esut pod zakon i pod pravdu kmetsku, a ne ot služabniki; i po zakonu kmetšćskomu sudet se, i nim est za uražene zadovolje učineno«⁷¹. U tom se članku tačno razlikuju *kmetovi*, *satnik*, *graščik* i *busović* na jednoj strani, za koje vrijedi jedan zakon, i *služabniki kneževi*, za koje vrijedi drugi zakon. U članku se osobito ističe da općinski činovnici spadaju »pod pravdu kmetsku«, i to zbog toga da se ne bi mislilo kako im pripada ista naknada pretrpljene štete, kao i kneževim činovnicima.

bivati« s »poći stanovati«, a pretpostavlja da se ne radi o kmetskoj službi, nego »o službi u užem smislu« (n. dj., str. 106, 107). Da li kmet ide stanovati u crkvu ili se naseljuje na samostanskoj itd. zemlji? Služiti je, najzad, ovdje upotrijebljeno u smislu »služiti bogu«, što su zaista činili svjetovnjaci i laici, koji su išli u samostan. U latinskim su se ispravama nazivali takvi laici conversi ili conversae (v. G. *Schnürer*, Kirche und Kultur im Mittelalter I, Paderborn 1929, str. 245—6«. U XIII st. se i u dalmatinskim gradovima nalazi primjena da muž i žena raskidaju brak i da se dopuštanjem biskupa povlače u samostan (M. *Barada*, Monumenta traguriensia I, 1948, MSMSM 44, str. 197, god. 1271. i str. 294, god. 1272). Takvo je stupanje u samostan bilo vjerojatno povezano s darovanjem imanja dotičnom samostanu, pa je zbog toga stavljena kontrola općine i kneza, jer se nekretnine na području općine nisu smjele izvlastiti od općinske jurisdikcije. I župan Mihovil je mogao god. 1446. testamentarno ostaviti svoje posjede, koje je imao u Novom, samostanu sv. Marije u istom gradu tek onda, kad je Martin Frankopan potvrdio taj testament (Šurmin, n. dj., str. 167).

⁶⁵ Kostrenčić, Vinodolski zakon II, str. 166.

⁶⁶ Str. 32. bilj. 52.

⁶⁷ N. dj., str. 106, bilj. 4. k čl. 17.

⁶⁸ Šurmin, n. dj., str. 359, 360.

⁶⁹ N. dj., str. 95.

⁷⁰ Barada, n. dj., str. 50.

⁷¹ Isti, n. dj., str. 108.

Kmetovi su u tom članku izjednačeni s općinskim funkcionerima; mora, dakle, da su po svom položaju bili vrlo blizu njima. Radi se svakako o nekim pučanima, tj. stanovnicima u gradu, varoši, koji su po pravima *izjednačeni* s općinskim činovnicima.

4. Čl. 31. »Ošće: ako bi ki ubil kmeta ili od roda kmet, da bi se ne mogal eti, vpadi v osud libar 100 bližikam; onoga grada ki e ubien općini libri 2. Od tih libar 100 ima imiti: dica ubienoga, ako ima ditcu, imaju imit polovicu, a drugi pol nega bližiki. Ta osud krivac plati. Ako ubigne, imaju nega bližike osud platit pol, a pol nega redi, ako e ima. Da ako se eti ne more, ner se vražba plati, vola ako e učinena naprava, budi od nega mašćeni, a nega bližiki budite prosti⁷².

Čl. 31. i 29. sačinjavaju jednu cjelinu, jer se u oba slučaja pretpostavlja usmrćenje a) kneževih činovnika i b) kmetova. Budući da su općinski funkcioneri (satnik, graščik i busović) potpadali »pod pravdu kmetsku« (čl. 25), to i njih moramo uključiti u čl. 31.

Na ove ćemo se članke osvrnuti kasnije; sada ističemo samo toliko da su to jedini članci Vinodolskog zakona koji govore o vraždi, plemenu, bližikama i rodu⁷³.

Ipak moramo postaviti pitanje zašto po čl. 31. knez ne dobiva ništa od vražde, već jedino, uz bližike, općina onoga grada kojem je pripadao ubijeni dotični »kmet«. Da se tu radilo o kmetu — podložniku Frankopana na selu, onda bi morao knez participirati na vraždi, jer se radi o njegovu podložniku, kao što dobiva vraždu po čl. 29. kad su ubijeni njegovi činovnici. Ako postavimo jednadžbu kmet = podložnik vlastelina vani na selu, onda je nemoguće objasniti čl. 31. »Kmet« mora, dakle, i ovdje značiti nekoga »posebnoga pučanina«, koji je po svojim pravima izjednačen s općinskim činovnicima.

5. Čl. 36. »Iošće: kmeti i popi od tadbi meju sobu imijte 1 zakon. Da ako ki ukrade rič niku nikoi crikvi ili molstiru ili opatii, držan e v osudu, kim je držan od riči knežih ili službeniki više pisanih«⁷⁴.

⁷² N. dj., str. 110.

⁷³ Vražda se još spominje u čl. 62. i u njemu se poziva na prijašnje članke koji govore o vraždi. »Ako bude ondee požgano od nikoga človika, vola od nikih ludi, a on zlotvorac ne bi se mogal jeti, plati se vražba za vsako požganje, kako zgora od vražbi est izrečeno« (Barada, n. dj., str. 126). Čini se da je prijevod toga članka tačniji kod Barade nego kod Kostrenčića (Vinodolski zakon II., str. 155). Baradin prijevod glasi: »Ako ondje izgori neki čovjek ili neki ljudi, a zločinac se ne bi mogao uhvatiti, plaća se vražda za svakog izgorenog, kako je gore za vraždu kazano« (n. dj., str. 127).

Čl. 29. i čl. 31. ne govore o usmrćenju pučana, nego samo kneževih činovnika i kmetova, pa možemo tek pretpostavljati da je i u slučaju umorstva pučanina također vražda 100 libara. Pitanje je po kojem se principu dijelila vražda. Trsatski statut iz god. 1640, koji nije ništa drugo nego Vinodolski zakon »znovič spravljen« (Kostrenčić, Vinodolski zakon II., str. 122), traži »glavu za glavu, ako bi ga jeli; ili da obnajde pri cesarove svitlosti, a pene da plati 1. 100; od ke pene gre za pomoć od crikve sv. Jurja 1. 20« (Statuta, str. 221). Ako se zločinac ne može uhvatiti, a nema obitelji, »sve blago gre pod kamaru«. Ako pak ima porodicu, izdvaja se »blago materino«, a od »očinstva« se uzme kazna 100 libara; od ženina se blaga treba dati obitelji ubijenoga za uzdržavanje (Statuta, str. 221).

⁷⁴ Barada, n. dj., str. 112.

S obzirom na pravo naknade za pretrpljenu štetu razlikuju se u ovom članku dvije grupe: kmeti i popi na jednoj, a kneževi službenici, crkve, samostani i opatije na drugoj strani.

Sa sigurnošću možemo na osnovu tog članka stvoriti zaključak da su kmetovi i popovi izjednačeni po pravima; no što su ti »kmetovi«, to još ne znamo. Kmet ovog članka svakako nije obični pučanin, jer se o krađi među pučanima govori u čl. 37.

6. Čl. 50. »... I ima se viditi, da kmet vazme za tadbu od ednoga 2, a dvor knež ili služabnici više pisani od ednoga 7.«⁷⁵

U tom se članku zapravo ponavlja razlika istaknuta već u čl. 36. o naknadi štete koju pretrpe kmetovi i popovi, odnosno kneževi činovnici. Čl. 36. upotpunjen je time što se napominje da kmetovi (a prema tome i popovi) imaju pravo na dvostruku naknadu pretrpljene štete.

7. Čl. 54. »Iošće: niedan odvetnik od veće pravde ne mozi veće vzeti za svoe odgovorene nere soldini 10, a za naimanu soldini 5. A kmet za plemenita ne more biti odgovornik, ni plemenit za kmeta prez prošćenja dvora. Od ke riči, ako suprotiv učini, imaju platiti knezu vola 1, a toliko onomu za koga bude odvetnik, volia 8 libar«⁷⁶.

Taj se zaključak ne odnosi na pučane, nego na kmetove i plemenite ljude. Tko su jedni i drugi, vidjet će se kasnije.

8. Čl. 73. »Iošće: pozovnici imaju biti ročeni. I takoe kmeti imaju se pozivati od vsakoga pred dvorom, pred rotnika«⁷⁷. Na taj ćemo članak moći odgovoriti kada riješimo pitanje tko su kmetovi Vinodolskog zakona.

9. Čl. 75. Iošće: od vsih bandi, zagovori i račeni, gospodin knez ima pravdu i punu oblast, tako zverhu ludi crikvenih i zvrhu kmeti i zvrhu

⁷⁵ Isti, n. dj., str. 118.

⁷⁶ Kostrenčić prepostavlja da su u doba sastavljanja zakona satnici možda bili već »plemeniti«. »Ako tako odredimo pojam plemenitih ljudi, onda ćemo lako pogoditi raciju i ove ustanove: knezu je bilo svakako do toga da njegovim službenici ne budu u odviše tijesnim vezama s kmetovima« (Vinodolski zakon II., str. 188, bilj. 114). Ne postavljajući pitanje stvarnog sadržaja tog članka, Barada kaže ovo: »Po čl. 54 kmet nije mogao zastupati na sudu plemenitoga ni plemeniti kmeta bez dopušćenja kneževa suda« (n. dj., str. 52). I jedno i drugo tumačenje može se vrlo teško prihvatiti. Ako kmeta smatramo podložnikom Frankopana, kao što su to činila oba autora, nužno se nameće pitanje kako može takav kmet nastupiti na sudu kao prokurator kad je, kako tvrdi Barada, »knez zadržao u svojim rukama svaku sudbenu i kaznenu vlast nad svim kmetovima« (n. dj., str. 51). Grekov⁷⁷ je također mislio da može pobijati Leontoviča, koji je upravo na osnovu spomenutog članka tvrdio da između kmetova i plemenitih nema juridičke razlike. Prihvatio je, najime, Jagićevu misao, da o kmetovima nema, doduše, napisana zakona, ali da je postojala »kmetaska pravda«. Prema tome nepisanom zakonu kmetovi su u Vinodolu sačinjavali posebnu skupinu stanovnika, koja je uživala i svoje posebno pravo (n. dj., str. 65). Zato je, kaže Grekov, zabranjeno kmetovima nastupati na sudu u ime plemenitih.

⁷⁷ Isti, n. dj., str. 130.

vsih inih ljudi, kako se zgora udži«. ⁷⁸ Tim se člankom potvrđuju prijašnje odredbe zakona, prema tome ne sadrži ništa nova.

Jedino na osnovu citiranih članaka stvoreno je u literaturi mišljenje da se većina stanovnika, ili uopće stanovništvo Vinodola, sastojalo u XIII st. od — kmetova. A kako se radi o podložnicima, koji su izgubili nekadašnju slobodu (jer su po Kostrenčiću i Mandiću oni bili nekad članovi slobodnih seljačkih općina), moramo pretpostaviti da su autori mislili na kmetove u užem smislu. No kako su tada tumačili spomenute članke?

Osnovni je propust, kako se čini, svih dosadašnjih komentara Vinodolskog zakona u tome što su se prava, odnosno dužnosti *specijalne skupine kmetova Vinodolskog zakona* prenosile na cjelokupno stanovništvo u Vinodolu. Na taj se način dolazilo do različitih neopravdanih zaključaka.

Jedan od takvih je tumačenje ostataka rodovske organizacije u Vinodolu. »Rod i rodovska organizacija nema u doba sastavljanja Vinodolskog Zakona veliko značenje, njene ranije funkcije preuzela je općina... pa ipak kao spomen na davno prošla vremena stoji čl. 31, koji nam otkriva, kako se rodovna organizacija i pored općinskog ustrojstva i pored kneževog prava sve do vremena sastava Vinodolskog Zakona znala održati«⁷⁹. Kako se u tom članku govori o usmrćenju *kmeta*, u smislu kako i inače upotrebljava taj termin Vinodolski zakon, trebalo bi prije svega dokazati da je rodovska organizacija vrijedila općenito među podložnicima, tj. kmetovima, u smislu kako se obično shvaćaju.

⁷⁸ Isti, n. dj., str. 130. Ovaj se članak još od Leontovića prevodio, a prema tome i shvaćao, vrlo različito. Dok je Jagić vidio glavni smisao članka u tome što je knez raspolagao na jednaki način svim pentama (n. dj., str. 98—99, bilj. 183), Leontović je na osnovu tog i nekih drugih članaka tvrdio da je knez imao »pravdu« nad svim ljudima u Vinodolu. Kako je »crkvene ljude« poštovetio s »popovima«, smatrao je i on, da oni ne čine i u tom pogledu nikakvu iznimku prema ostalom stanovništvu (n. dj., str. 23). Čini se da se Kostrenčić najviše približio pravilnom tumačenju. On početak članka prevodi ovako: »Gospodin knez ima pravo i punu vlast, što se tiče kazna, zagovora i arbitrarnih odluka i nad plemenitim ljudima...« (Vinodolski zakon II., str. 175). U komentaru, govoreći o sudbenom ustrojstvu na osnovu čl. 40. i 75, ističe osobito tvrdnju da »najviša sudbena vlast u Vinodolu nad bezizuzetno svim stanovnicima pripada vinodolskom knezu« (n. dj., str. 213). Grekov ponavlja tu misao. Smisao je, kaže on, čl. 75. savršeno jasan: prema njemu ima knez potpuno pravo raspolaganja sa svim globama itd. od svih ljudi u Vinodolu (n. dj., str. 78). I Barada donosi slične zaključke. »Knezu samo i nikomu drugomu pripadala je po čl. 75 sudbena vlast, i to nad svim stanovnicima bez izuzetka...« (n. dj., str. 62).

Međutim, kao da ovakvo tumačenje čl. 75. stoji u suprotnosti s čl. 3, prema kojem ima biskup pravo na osud »od popih i žakan« (Barada, n. dj., str. 100). Zato Kostrenčić, koji vidi tu proturječnost, tumači spomenuti članak ovako: »Ovdje se po našem mišljenju ne radi o akcesornoj kazni, koju su imali platiti popovi biskupu za slučaj prekršaja u svjetovnim stvarima, nego se tu radi o duhovnim prestupcima popova, radi kojih im biskup može odrediti rečenu kaznu.« Opravdava takvo mišljenje i općim položajem biskupa u Vinodolu, koji da je bio takav da je »nije vjerojanto da bi mu se dopustio kakav udio na svjetovnim kaznama« (Vinodolski zakon II., str. 194).

⁷⁹ Kostrenčić, Vinodolski zakon II., str. 201.

I sam Kostrenčić konstatira da je »organizacija roda u to vrijeme već bila znatno oslabila i javlja se tek u slučaju kad se radi o krvnoj osveti, dotično vraždi. Inače je rod izgubio u korist općine svoje funkcije, što ih je nekada vršio. Pa tako mislimo da je kod nasljeđivanja. Ne može biti sumnje o tome da bi član 32 Vinodolskog Zakona spominjao pravo baštinjenja sa strane roda kad bi takovo postojalo.«⁸⁰ Kostrenčić nije pri tom uzeo u obzir da čl. 31. govori o usmrćenju kmeta, a čl. 32. općenito o nasljeđivanju. Posljednji se način izražavanja upotrebljava tada kad je riječ o *pučanima* (ki ili niki, tj. netko), a ne o nekoj posebnoj skupini stanovnika u Vinodolu. Iz čl. 31. bismo u najboljem slučaju mogli zaključiti jedino to da se »rodovska organizacija« u nekim svojim oblicima očuvala i među kmetovima (u smislu Vinodolskog zakona). Ali bi, dakako trebalo to tek dokazati, jer se opravdano može postaviti pitanje jesu li pojave koje autori vežu uz »rodovsku organizaciju« — relikti iz te organizacije ili nova forma kolektivne odgovornosti i jamstva, koja ne mora biti neposredno vezana na »rodovsku organizaciju«.⁸¹

Budući da je bilo vrlo teško objasniti kako to da Vinodolski zakon ne poznaje »rodovsku organizaciju« i u pravu baštinjenja od strane roda (u čl. 32), Kostrenčić je zaključio »da je tek u Vinodolskom zakonu rod isključen od baštinjenja, i to u interesu knezova«⁸².

Međutim, i opet bi trebalo dokazati da su *pučani*, na koje se čl. 32. odnosi, imali prije sastava Vinodolskog zakona doista »red nasljeđivanja po rodovskom pravu«! Nije li nasljedno pravo pučana, tj. stanovnika vinodolskih varošica, bilo i prije i poslije sastavljanja Vinodolskog zakona jednako? A kako se zamišlja taj rod i rodovska organizacija, ako su općine bile, kako to ističe Kostrenčić, osnovno uređenje prije i poslije god. 1225? Ta sam je Kostrenčić kasnije na drugom mjestu iznio tačnije tvrdnje. »Proces je oslobođenja od rodovskih spona dugotrajan, on se vrši i završava opet u posebnim uvjetima. Rodovsko-plemensko ustrojstvo prelazi u fazu vojne demokracije pod posebnim uvjetima... S te točke treba gledati i fazu vojne demokracije do koje je došlo i kod slavenskih rodova i plemena prilikom njihova prodiranja na Balkanski poluotok«. A tada se, nakon doseljenja, nužno razbijaju, nastavlja Kostrenčić, i ti odnosi, i razvija se teritorijalna općina. »Međutim, kada su te vojne operacije i ratni pohodi prestali, kada su te vojno-demokratski organizirane jedinice zauzele svoja nova sjedišta i kada se ratna ekonomika sa svojim načinom stjecanja sredstava potrebnih za život nužno morala preobraziti u mirnodopsku ekonomiku, kada je teritorijalni princip morao sve više prevladavati nad personalnim tako da je vojna demokracija kao okvir društvenog života postala nesuvremena, tada se organizacija novih naseljenika nužno morala opet izmijeniti i dalje razviti na osnovu ranijih elemenata. Po zakonima evolucije jasno je, da se Slaveni nisu mogli vratiti natrag u prvobitnu rodovsko-plemensku orga-

⁸⁰ Isti, n. dj., str. 202.

⁸¹ Vidi o toj problematici Đ. Ljubić, Lige i posobe u starom hrvatskom pravu, Rad JAZU 240, str. 31. i sl.

⁸² Kostrenčić, n. dj., str. 202.

nizaciju, koja je i onako bila u raspadanju, već je trebalo učiniti korak naprijed u razvoju, u daljoj diferencijaciji.«^{82a}

Ne bismo se mogli složiti ni s Baradinim mišljenjem da se u čl. 32. »radi isključivo o kmetском nasljednom pravu povezanom s mogućnošću vršenja kmetских dužnosti«⁸³, jer se taj članak odnosi, kako je već rečeno, na pučane, a ne na kmetove. Kako je, međutim, i Baradi bilo teško, zbog koncepcije pučanin-kmet, protumačiti čl. 31, držao je da se ovdje radi o onima »od roda kmet, tj. koji više ne teže vlasteosku zemlju, nego rade druge, kao zanatlijske, trgovačke ili koje ine poslove, ali su i oni kmetovskog roda i podrijetla«⁸⁴. Radilo bi se, dakle, o pučanima koji su nekada bili kmetovi. Pošto je naveo spomenute članke u kojima se spominje izraz kmet, Barada zaključuje: »Sve su to izravna svjedočanstva, da je i u Vinodolu postojao *kmetски zakon i kmetска правда*; njima je bio uređen društveno zaostali i podređeni položaj vinodolskih kmetova, njihova prava i dužnosti, kao i odnosi prema gospodaru, ali V. z. preko njih prelazi, prešućuje ih; oni su ostali i dalje nepisani, ali običajni *stari iskušeni zakoni*«⁸⁵

Da li je to tako?

Najteže se osjeća nedostatak tog izjednačivanja kmetova Vinodolskog zakona s podložnikom uopće u pitanju popova. »Popovi nisu imali pred kmetovima bolji položaj, osim slučaja pod 3«. Kostrenčić je to objasnio riječima: »To je donekle i razumljivo, jer su oni izašli iz sredine naroda kome su bili dušobrižnici, a njihova je kultura i obrazovanost bila često veoma čedna, te su oni među narodom u kom su živjeli bili primi inter pares«⁸⁶. S tim se mišljenjem složio i Barada, zaključivši na osnovu čl. 75. da su »svećenici bili potpuno pod sudbenom vlašću kneza, a ne biskupa«⁸⁷. U tom se članku, međutim, govori o »crikvenim ljudima«, pa se nameće pitanje nisu li to možda crkveni kmetovi, a ne popovi? Barada smatra da odredbe Vinodolskog zakona o svećenstvu potječu iz vremena općega robovskog stanja u Vinodolu, pa da »ni crkva, ni vjekovni preobraćaj u kmetove nisu mogli brisati nekadanje robovske znakove ni kod istog svećenstva«⁸⁸. Svoje smo mišljenje o postojanju »robova« izložili na drugom mjestu, gdje smo iznijeli mišljenje, kao i kasnije Mandić u recenziji Baradine radnje, da se pod servima ne kriju robovi, nego kmetovi i sluge.⁸⁹ Kad bi, dakle, stanje popova u Vinodolu i bilo tako beznadno, ne bismo to nikako mogli objasniti nekadašnjim ropstvom. U Vinodolskom se zakonu, doduše, tvrdi da su kmetovi i popovi po nekim pravima i dužnostima izjednačeni, ali Vinodolski zakon *ne tvrdi* da su »kmetovi« neki podređeni i zaostali sloj.

^{82a} Isti, Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava, Zagreb 1956, str. 79. i sl.

⁸³ Barada, n. dj. I., str. 48.

⁸⁴ N. dj., str. 51.

⁸⁵ N. dj., str. 52.

⁸⁶ Vinodolski zakon II., str. 194.

⁸⁷ N. dj., str. 53.

⁸⁸ N. dj., str. 53.

⁸⁹ O nekim pitanjima feudalne formacije u srednjovjekovnoj Slavoniji, HZ IV, 1950.

Uzmemo li kmeta Vinodolskog zakona u onom značenju u kojem je dosad u literaturi upotrebljavan, moramo satnika, graščika i busovića, koji po čl. 25. potpadaju pod »pravdu kmetsku« i po »zakonu kmetšćskomu sudet se«, izjednačiti i po ovim pravima s ostalim pučanima, na to nam sam zakon ne daje pravo. A ipak Vinodolski zakon jasno razlikuje pučane od kmetova, odnosno onih općinskih činovnika koji su izjednačeni s kmetovima.

U ovih smo nekoliko redaka pokušali pokazati da izjednačivanje termina kmet Vinodolskog zakona s podložnikom, pripadnikom najnižeg društvenog sloja u Vinodolu, nije u skladu s tekstom izvora.

Što su, dakle, kmetovi Vinodolskog zakona?

Mandić je dobro istakao činjenicu da se »raznolikost produkcionih odnosa u poljoprivredi ispoljava tek onda kada se ekonomiku neke države posmatra u cjelini. Svaki njezin kraj ima svoje posebno ekonomsko obilježje, a ta raznolikost udara u oči, kada se međusobno povežu područja sa svojom posebnom ekonomskom fizionomijom. Ali toj osebnosti uvijek su bile uzrok konkretne činjenice ekonomske ili političke naravi.«⁹⁰

Već je odavno u literaturi konstatirano da područje Istre, Hrvatskog primorja i Kvarnerskih otoka sačinjava jedno pravo područje.⁹¹

Ne ulazeći ovdje u pitanje geneze i stvarnog uređenja vinodolskih općina, pokušat ću ocrtati sliku vinodolskog društva u XIII st., onako kako je pruža Vinodolski zakon.

Ne griješimo ako ustvrdimo da Vinodolski zakon regulira odnose između Frankopana i njihovih podložnika u Vinodolu, a da su ti podložnici *pučani*, stanovnici varoši ili gradova, a ne tipično agrarno stanovništvo, kmetovi. Nije prikladno da ih nazovemo kmetovima, jer tada — kao što se vidjelo — dolazi do pogrešnog izjednačivanja sasvim druge kategorije stanovnika s onom kmetova Vinodolskog zakona.

Ne bismo se složili ni s time da te pučane s kraškog područja Istre, Primorja i otoka (kome pripadaju također Kastav, Mošćenice i Veprinac) nazovemo »slobodnim seljacima«, kako je to učinio Mandić⁹², i to iz više razloga: Prije svega, ako govorimo o statutima navedenih općina (tj. Kastva, Veprinca i Mošćenica), zašto da stanovnike gradova nazovemo slobodnim seljacima? Već sam termin seljak nije dovoljno precizan, a ukoliko se upotrebljava, označava naseljenika na selu, a ne u gradu. Sami se stanovnici navedenih gradova nazivaju — puk, *plčane*.⁹³ Iznim-

⁹⁰ Slobodni seljaci Kastavske gospoštije, Riječka revija II, sv. 1—2, 1953, str. 31.

⁹¹ Vidi navedenu literaturu u ZČ XII—XIII, 1958/9, str. 242—254.

⁹² Riječka revija II, sv. 1—2, n. mj.

⁹³ Statut, kastavski iz od 1490. Kapitul 37: »Jošće, ta dva imenovana suca od leta imata svoju oblast u gradu i puk guvernat za svaku potrebu... suci, stareji i *plčane* imaju iz toga *pulka* izabrati od svake četi jednoga dobrega muža... »(Statuta, str. 187, 190). Vidi nadalje Statuta, 193 (1490), 195, 196 (1546), 201 (ti dvajsetčetiri od puka — 1647); Statut veprinački (1507): »komušćak ordinani i zabrani od plka« (Statuta, str. 211).

Statut mošćenički iz 1637 (N. Žic, IX program c. k. velike državne gimnazije u Pazinu na šk. god.1911—12, str. 10, 12, 18, 19).

ku čini često citirani predgovor Mošćeničkog statuta iz god. 1637, no on je sastavljen nakon neuspjelog pokušaja ove općine da se otme pokmećivanju od strane novih gospodara. U samom se statutu govori o puku, a ne o kmetovima. Kastavski statut iz god. 1490. zove Kastavce pučanima, a kmeti su stanovnici sela izvan grada, ili, ako su u gradu, onda su to gradski stražari.⁹⁴

Ma kako, dakle *pučani od XIII—XVII st. mijenjali svoj pravni i gospodarski položaj*, terminologija je ostala ista, oni su *ostali pučani*. Mandić misli da je stanje podložnika u Kastavštini bilo mnogo povoljnije nego drugdje i da »su seljaci podvrgnuti mnogo blažen načinu eksploatacije, nego što bi se očekivalo, ako ga usporedimo na pr. s eksploatacijom kmetova u vlastelinstvu Modruškom god. 1486 i u Grižanima god. 1544, a da ne govorimo o drugim krajevima Hrvatske, u kojima je eksploatacija bila još teža.«⁹⁵ Međutim, Modruški urbar nije potpun, jer su u njemu zapisane samo dužnosti pojedinih selišta, dakle dužna novčana podavanja, a tek ponegdje naturalna i tlaka. No Modruški urbar i ne može služiti za komparaciju, jer su u njemu zapisane dužnosti *kmetova* prema vlasteli, a ne *pučana*.^{95a} Drugi navedeni primjer autora — Grižanci, koji nisu, kako se tvrdi, kmetovi, nego *pučani*, pokazuje, naprotiv, kako je jednom naselju pučana uspjelo da se djelomično otme pritisku vlastele, posljedici novog ekonomskog razvitka u XV i XVI stoljeću. Ne možemo, dakle, govoriti o kmetovima u Grižanima kao podložnicima Frankopana, koji su se» nalazili u mnogo gorem položaju od slobodnih seljaka ispod Učke.«⁹⁶ Trebalo bi detaljnom analizom utvrditi koja je od tih općina, nakon što je proces feudalizacije bio u XVII stoljeću završen, osjetila jače teret novog doba.

Želimo li komentirati statute gradova s kraškog područja Istre, Hrvatskog primorja i Krka, moramo — ako ne želimo upasti u kontradikciju — upotrebljavati termine samih izvora. Tek kad saberemo sve članke Vinodolskog zakona koji govore o pučanima, možemo stvoriti sliku njihovog pravnog, a djelomično i gospodarskog stanja u XIII stoljeću. Zbog toga bi trebalo izvršiti reviziju dosadašnjih mišljenja o »kmetovima« Vinodolskog zakona.

Kako se izvan vinodolskih gradova spominju samo »pastiri i orači« (čl. 66), potražiti ćemo kmetove Vinodolskog zakona među pučanima.

U tom nam pogledu može poslužiti dragocjeni komparativni materijal *Vrbanski ili Vrbnički statut*, koji je vremenski najbliži Vinodolskom

⁹⁴ »... i ti kmeti od straže to seno spraviti i u Kastav ti stražci na svako potrebovanje gospodina kapitana prinositi«; kap. 62: »Jošće tomu gospodinu kapitanu ti kmeti od toga sela ča se zove Bergud...« (Statuža, str. 195).

⁹⁵ N. dj., str. 33.

^{95a} O tome jasno svjedoče uvodne riječi urbara »V ime božje amen. Let gospodnjih 1486, aprila dan 12. Va to doba posla kneza m. knez Brnardin Frankapan, Krčki, Senjski i Modruški, i pročaja, naju Martina Oštriharića i Ivana Klinčića viditi vse službe, ča koli pod Modruše sliši i kako ko selo služi« (Lopašić, Urbari I, str. 29—9).

⁹⁶ N. dj., str. 33.

Jedna odredba Vrbničkog statuta iz god. 1362. glasi »... I ošće, da ima vs'ki dvor zvati ednoga prisežnika i ednoga kmeta gdi koli bi gdo kazan«⁹⁷; a kap. 2. iste odredbe: »... Budući općina pred crikvu, narediše vsi kupno da gre kozega mesa...«⁹⁸

Odgovor na to što je općina nalazimo u slijedećem kapitulu: »... Budući sud'c i vićnici i kmeti pred crikvu, učiniše meju sobu, da kada bude gradu ka potriba više imiti meju sobu, da bude zvan vas pl'k po busovići, veli i mali. I da ima to više biti v nedilu z'maše. I ča bi više učinilo, da ne more nied'n reći protu tomu«⁹⁹

Kmeti su, dakle, u tom članku neki općinski funkcioneri, koji zajedno sa sucima i vijećnicima imaju pravo stvaranja odluka u pitanjima same općine. Nisu li oni to i u kap. 31. Vrbanskog statuta? Taj glasi:

»Kapitul meju kmeti i vlasteli.

Ošć, esu položili penu meju kmetmi s vlastelmi zl(a)t(i)h 25 vrh stare peni ot stvari, a ot besedi zl(a)t(i)h 10, vrh stare penu.

A to su muži, ki su onde bili: dvornik Grg(u)r, satnik Mironeg, Mikula, Gižman, Luka Živ'c, D'minak, Bratona, Kirin, Zaharije Zvrčić.

Ošć, ti ljudi esu n/a/s prosili i molili, da bismo veću penu ne vložili, ne veće zl/a/t/i/h 25 ot stvari; a ot besedi 10 dukat. A tu penu ima piatiti vsaki ot sebe, ki bi posegal, ali opsoval. A tu penu esmo učinili za nike besedi, ke se s'da mlče za mane zlo, ke su bili rečeni od Luki protu Mironegu, budući satnik; budući podknežin Marko i podknežin Bartol na vratih mesto naše g/ospo/de pr/av/du držati te zgora rečene besede esu bile; a mi nehoteći, da bi se krv, ali neprijazan meju nimi zgodila, esmo tu penu potvrdili š nimi nakup; vlastele i kmeti esu potvrdili poli nas«.¹⁰⁰

Luka je, dakle, *kmet*, a Mironeg = *vlastel* = *satnik*. Kostrenčić je držao da su plemeniti Vinodolskog zakona isto što i vlastela citiranog kapitula Vrbanskog statuta, pa je iz toga izveo zaključak da je satnik bio po svom položaju znatno bliži kneževim nego općinskim činovnicima.¹⁰¹ Ali se u tom članku ne tvrdi da su kneževi činovnici vlastela, nego da je Luka = kmet rekao nešto Mironegu (= satnik = vlastel); to se sve dogodilo za potknežina Marka i potknežina Bartola, koji su umjesto Frankopana održavali sud pred crkvom u Vrbniku.

Slijedeći je kapitul Vrbanskog statuta, iako je datiran god. 1411, usko povezan sa čl. 31, jer se spominju *isti* ljudi s nešto izmijenjenim funkcijama.

»... Budući podknežin Šarer i vsi vićnici vrb/a/nski pred s/ve/t/i/m Petrom na Rtu, naime Luka i Mironig i Mikula i Gižman i Mik'lin i dvornik Jakov i s/a/tnik Hrsona i Grgurić i Kirin Gavel sin Jure, i Ban i Bartol sin Lučin i Petr'c i Zaharije pis/a/c opći, esu se napravili i kumentali meju sobu: da nemozi nied'n biti s'tnik, ki ni vićnik;...«.¹⁰²

⁹⁷ Statuta, str. 145.

⁹⁸ N. dj., str. 146.

⁹⁹ N. mj.

¹⁰⁰ N. dj., str. 156—7.

¹⁰¹ Vinodolski zakon II, str. 188, bilj. 104.

¹⁰² Statuta, str. 157.

Kako su *svi* navedeni *vićnici*, omogućava ovaj članak jednadžbu
Luka = kmet = vićnik.

Dodaci Vrbanskom statutu iz god. 1476. i 1477¹⁰³, dakle gotovo 100 godina nakon statuta, upotrebljavaju, kako se čini, termin kmet u užem smislu te riječi, tj. misle pod kmetom podložnika koji služi »gospodsku službu«.

Prenesimo rezultate dobivene analizom ovih kapitula Vrbanskog statuta, koji govore o kmetovima, na Vinodolski zakon. Da li se mogu naprijed citirani članci Vinodolskog zakona uskladiti s vrbanskima?

1. Čl. 5. U članku se redom nabraja od koga ima knez pravo oduzimati blago za prehranu, pa se na prvom mjestu navode kmetovi. Kako se ističe da je oduzimanje blaga dopušteno unutar jedne općine, a u Vinodolskom zakonu nema spomena o tome da bi pojedina općina imala svoje kmetove, taj se članak odnosi, kao i u Vrbanskom statutu, na kmetove = općinske funkcionere.

2. Čl. 17. Zabranjuje se kmetovima i članovima općinskog vijeća da odu u samostan ili postanu gubernatori samostanske ili crkvene imovine bez dopuštenja kneza i općine.

3. Čl. 25. Satnik, graščak i busović, koji su također članovi vijeća, izjednačuju se u pravima s ostalim članovima vijeća. Od njih se po različitom pravu odvajaju kneževi činovnici.

4. Čl. 31. Kod kmetova, dakle članova vijeća, tj. privilegiranog sloja među pučanima, nalazimo kolektivnu odgovornost »bližika« za umorstvo i diobu vražde za ubijenog člana. Ako je »pleme« čl. 29. isto što i »bližika« čl. 31, onda su pučani izjednačeni s kmetovima Vinodolskog zakona utoliko što su rođaci jednih i drugih odgovorni za umorstvo¹⁰⁴. No kako prema čl. 29. ne znamo da li pleme zlotvorca, tj. pučana, dijeli i vraždu ako je ubijen jedan njegov član, to još uvijek ne možemo prema tome članu izjednačiti kmetove i pučane¹⁰⁵. Ne bismo se usudili tvrditi da je pravo kolektivne odgovornosti, koje se smatra reliktom iz rodovskog uređenja, u cjelini vrijedilo za pučane. Da li doista »među kme-

¹⁰³ N. dj., str. 162—3.

¹⁰⁴ Jagić prevodi bližika i pleme s rodstvenici, jer pleme nije ništa drugo nego skup bližika (n. dj., str. 45, bilj. 91).

Preux ne izjednačuje pleme s bližikama, već prvu riječ prevodi s »famille«, a drugu s »proches«; upozorava da »le mot *pleme* qui doit être pris dans un sens tres large: tous ceux qui ont un lien quelconque de parente« (n. dj., str. XXIII, bilj. 78). U svom prijevodu čl. 29. Kostrenčić ostavlja pleme, ali u bilješci 66. (str. 183) govori o rodu. U prijevodu pak čl. 31. prevodi bližike sa srodnicima, što tumači kao rođak uopće (n. dj., str. 183, bilj. 69).

Tom se tumačenju priklanja i Grekov, iako on sam iz termina pleme izvodi i pojam »plemenitih ljudi« (n. dj., str. 48). Ipak je on s pravom tvrdio da pleme kao krvna zajednica rođaka ne može tada u Vinodolu postojati, jer se razvilo individualno vlasništvo, koje je takve veze razbilo (n. dj., str. 48—49).

Barada upozorava da je teško odrediti pravi smisao riječi bližika i da je »svakako najbliže značenju *bliži rođaci* hrvatskih izvora... članovi bližih loza, onih, koje potječu od zajedničkog prednika« (n. dj., str. 111, bilj. 4 k čl. 31).

Mandić drži da je pleme skup rođaka koji sastavljaju jedno bratstvo (HZ V, str. 136).

¹⁰⁵ Vidi bilj. 73.

tovima u Vinodolu (pod kmetovima misli autor podložnike uopće; N. K.) XIII st. *pleme* može vrlo dobro značiti skup rođaka, koji sastavljaju jedno bratstvo i koji su zbog toga solidarno odgovorni za umorstvo, koje je počinio njihov član¹⁰⁶? Znači li to možda da su pučani živjeli u bratstvima? Ili možda kmetovi na selu? Ako je posljednje slučaj, u kakvom su onda odnosu stajali prema općinama, za koje se god. 1288. sastavlja statut? Ne bi li bio posao Frankopana da u posebnom urbaru, a ne statutu, zabilježe prava, odnosno dužnosti kmetova? Kakav je bio taj »disolutivni proces, koji se odigrava u općinama«¹⁰⁷, a koji u XIII st. rezultira takvim društvenim odnosima? Da li je doista »načelo rodovske baštine i pravo bliže rodbine kod baštinskih posjeda važno i kod plemićkih i kod građanskih i kod kmetskih nekretnina, a bilo je lagano potiskivano od načela individualnog vlasništva«¹⁰⁸?

5. Čl. 36. Po tom članku možemo staviti popove na ono mjesto u općini na kojem su prema izvornom materijalu stajali. Sva izvođenja spomenutih autora da je izjednačivanje kmeta i popa posljedica njihove primitivne kulture nastala su tek iz nužde da se rastumači krivo shvaćeni status svećenstva u Vinodolu. Popovi jesu stvarno izjednačeni s kmetovima = vijećnicima. To su upravo oni ljudi koji su u relativno najvećem broju zastupali gradove kod sastava zakona 1288¹⁰⁹. Na Krku ih nalazimo često među članovima vijeća, a u prisutnosti se plovana birao sudac početkom XVI st. u Krku, Vrbniku i ostalim kaštelima na otoku¹¹⁰.

Čl. 50. Kmetovi, a prema tome i općinski činovnici, izjednačeni su po pravu na odštetu (dvostruku) za pretrpljenu štetu s pučanima.

7. Čl. 54. Tako dugo dok nema starijeg izvornog materijala iz Vinodola, na osnovu kojeg bismo mogli tačnije odrediti tko su plemeniti ljudi Vinodolskog zakona, najvjerojatnije je Kostremičevo mišljenje da su to kneževi činovnici¹¹¹. Možemo jedino postaviti pitanje da li je to samo titula dodana kneževim činovnicima ili su plemeniti ljudi, kao i vlastela, vukli izvore svoje plemenitosti — svog posebnog statusa — na osnovu službe koju su vršili. U tom nam može pomoći jedan podatak sa Krka, 40 godina stariji od Vinodolskog zakona.

»Quum esset discordia de nobilibus viris de Vegla et de sua nobilitate« izabrao je na nalog dužda knez Marko Contareno petoricu »nobiles

¹⁰⁶ Vidi bilj. 104.

¹⁰⁷ M. Kostrenčić, O radnji prof. Dr. Mihe Barade, str. 23.

¹⁰⁸ Isti, Vinodolski zakon II., str. 195. Takav zaključak nije tačan. Zbog toga Grekov ispravno utvrđuje da su članovi porodice, a ne rođaci uopće, fungirali kao nasljednici. Rod se prema tome izgubio kao jedinica rođaka, a ostao je samo termin (n. dj., str. 50).

¹⁰⁹ Bile su izabrane ukupno 42 osobe (Kostrenčić, Vinodolski zakon II., str. 118). Između izabranih bilo je 12 svećenika (1 ahriprvad, 1 prvad, 5 plovana i 5 popova).

¹¹⁰ Statuta, str. 157, 162, 173, 174.

¹¹¹ Kad od 1449. bribirski i novogradski potknežini presuđuju parnicu zbog goveda između Grižanaca, Belgradca i Driveničana, onda ih pisar zove »dobri i plemeniti muži, stol i obraz naše gospode plemenite...« (Šurmin, n. dj., str. 146). Vidi u Baškoj god. 1470: plemeniti potknežin s Krka i plemeniti potknežin iz Baške; Statuta, str. 160.

viros de Vegla ad sacramentum et iuraverunt... de *dicere et inquirere omnes nobiles viros de Vegla*«¹¹². Nabrojivši najprije neke članove porodica Dognanisa, Šubinića, Tugomerića i Žudinića, pa još neke pojedince, utvrđuju njihov nobilitas ovim riječima: »... quod iidem supradicti nobiles nunquam dederunt aliquod tributum, nec dacia comitibus, qui fuerunt hinc retro in Vegla, specialiter tempore quondam nobilium virorum comitum Ioannis, Vidonis et Emerici de Vegla, non solverunt dacia nec tributa«.¹¹³

Ove izjave spomenutih krčkih plemića potvrđuju naše pretpostavke da su tek pojedinci iz nekih porodica smatrani plemenitim ljudima, a da se njihova plemenitost očitovala prije svega u tome što nisu plaćali daće ni tributa. Zakleti krčki plemići, međutim, nastavljaju: »Preterea, dicimus de magistro Luciano, quod nos scimus, quod nobiles viri comites... de Vegla receperunt dictum magistrum Lucianum de Vegla per nobilem virum et nunquam dedit aliquod tributum vel dacia predictis comitibus, qui fuerunt hinc retro; sed de nobilitate magistri Luciani nihil scimus«.¹¹⁴

Nije li ova distinkcija dokaz dvovrsnog porijekla plemenitih ljudi? U krčkim se općinama izdigao sloj uglednijih porodica, koje su smatrane odličnijima, plemenitijima od ostalih. Njihova je plemenitost, ili tačnije plemenitost je pojedinaca dobila staleško značenje tek onda kad su bili pojedinačno oprošteni od podavanja. Ne gledajući na ugled, Frankopani bi učinili plemenitim i takvoga čovjeka koji nije dotad bio smatran plemenitim, pa su spomenuti plemići god. 1248. morali izjaviti da »de nobilitate« takvog čovjeka »nihil scimus«. Ili se možda može toj izjavi dati još jedno tumačenje: zakleti Krčani nisu znali kada je Lucijan oprošten od daće, pa su zato i dali izjavu da o njegovoj plemenitosti ništa ne znaju. U svakom slučaju, ne može se na osnovu ove izjave Krčana poricati da je izvor staleške plemenitosti — nobiliteta bila kneževska vlast.

Kako izraz nobilis nije dovoljno precizan termin, ostaje pitanje da li su »nobiles viri de Vegla« plemeniti ljudi ili vlastela hrvatski pisanih izvora. Pretpostavljamo prvo.

8. Čl. 73. Kostrenčić nije taj članak smatrao dovoljno jasnim, pa je zbog toga mislio da je iz njega nešto ispalo¹¹⁵, a Barada ga uopće nije komentirao. Usporedimo li taj članak s I. kap. Vrbanskog statuta iz god. 1362, značenje nam postaje jasnije.

»I ošće, da ima vs'ki dvor zvati ednoga prisežnika i ednoga kmeta gdi koli bi gdo kazan«.¹¹⁶

Ne znači li to da je u prisutnosti prisežnika i kmeta trebalo predati tužbu na sud?

9. Čl. 75. U tom su članku stvarno sažete sve prijašnje odredbe o globama koje pripadaju knezu. Zbog toga se i kaže »kako se zgora udr-

¹¹² T. *Smičiklas*, *Codex diplomaticus CDS IV*, str. 357.

¹¹³ N. dj., str. 357—358.

¹¹⁴ N. mj.

¹¹⁵ *Vinodolski zakon II.*, str. 190, bilj. 124.

¹¹⁶ *Statuta*, str. 145.

ži«. Kako su prema čl. 3. i 58. popovi plaćali kaznu i biskupu i knezu — a u tim se člancima izričito navode oni kao popovi — mislim da crkveni ljudi čl. 75. nisu isto što i popovi ostalih članova. Prema tome ne mogu izvoditi i zaključke o njihovoj sudbenoj podložnosti isključivo knezu.

Iz svega dosad rečenoga slijedi da pučani, stanovnici devet općina, ne predstavljaju više jedinstven sloj. U gradu se izdiglo, vjerojatno već tada, nekoliko porodica koje su držale u rukama općinske časti. Sudimo to po tome što u gradskom vijeću, bilo na Krku ili u Vinodolu, često nailazimo na sina čiji je otac također član vijeća ili je vršio općinske službe¹¹⁷. Da su općinski funkcioneri ostali u vijeću nakon izvršene godine službe, svjedoče podaci o nekoliko satnika.¹¹⁸

Za razliku od pučana, te se istaknute porodice zovu — *vlastela*. Osim sačuvanog kapitula 31. Vrbanskog statuta, koji govori o kmetovima i vlasteli, sačuvana darovnica iz god. 1428. crkveniškim pavlinima svjedoči također o diobi stanovništva Bribira na *plćane brebirski* i *vlastele brebirski*. Dok su prvi »dužni ondi trgovinu davati« (tj. tržnu pristojbu na morskoj obali od Jesenove do Črnina) »od svakoga trštva, kako ini gosti ljudi, vlastele brebirski, ki bi od nih ondi ča krcal svoga doma rodnoga blaga, od toga je prost trgovine; da ča bi kupil, ali v zajem vzel, na prekup, tr ondi krcal, od toga je držan trgovinu dati, kako ini gost človik«.¹¹⁹ Nije postojala, dakle, samo razlika po odlični-

¹¹⁷ God. 1413. i 1414. u Baškoj je potknežin Vlčina, dok je njegov sin Petar vijećnik; god. 1419, Petar je potknežin, a Vičina se spominje kao pokojan (Šurmin, n. dj., str. 112, 114 i 116).

Od god. 1416. do 1426. u Baškoj je sudac Jurčaj Povrazović; isti je god. 1414. bio satnik (Šurmin, n. dj., str., 114, 116 i 126).

God. 1422. spominju se u Novom slijedeći »dobri muži«: 1. plovani Juri, 2. Fedrig, 3. Toma, konobar knež, 4. satnik Matoša, 5. Jurij, sin sudca Ivana 6. Anton, sin Dobračev, 7. Stipan, sin konobara Tomi (Šurmin, n. dj., str. 122).

U Novom je nadalje Jakob Čikulić držao čast satnika od 1445. do 1499, a nakon toga je ostao u vijeću sve do 1472. (n. dj., str. 161, 181, 217, 257, 260, 270, 271).

¹¹⁸ Šurmin, n. dj., str. 161.

¹¹⁹ Isti, n. dj., str. 128—9. Da se razlikovala posebna služba vlastele, svjedoči i isprava Nikole Frakopana iz god. 1428. Pred njega su, kaže N. Frankopan, »prišli sudac Blaž iz Bakra i Jandrejaš njegov brat govoreći nam, da su njih prvi balištrom služiti, da za niku nevolu bil se njih otac uprosil od naših prvih *poli vlastel biru služiti* i prošahu nas umilno da bismo ih račili pustiti na njih staru službu...«.

Baradino tumačenje isprave iz god. 1428. (Šurmin, n. dj., str. 128) ne može se prihvatiti. »Jedino *'vlastele bibrirski'*, tj. članovi zajednice krčkih knezova, koji su tada stanovali u Bribiru, a nisu bili starješine (na Krku *comites non regentes*), bili su od te *trgovine* slobodni, ali samo, ako su svoju vlastitu robu prodavali; naprotiv, i oni su plaćali samostanu carinu za robu kupljenu i u trgovačke svrhe krcanu ili iskrčavanu na tom dijelu obale« (Vlasteoski feudalizam, str. 62). Kad i ne bismo znali da se krčki knezovi nazivaju uvijek knezovima i gospodom, sam sadržaj isprave nameće ispravno tumačenje. Nikola Frankopan izjavljuje da je »dotal« pavline »trgovinom« i da je nakon toga nastala »zgodna parna« između pavline i Bribiraca — »na ime ere hotihu Brebirane prosti biti trgovine ondi«. Iz tog jasno izlazi da su se i pučani i vlastela bibrirska htjela potpuno osloboditi plaćanja daće »od toga ča se ondi krca na moru«. Međutim, oslobodjenje je vlasteli samo

jem položaju općinskih činovnika i vijećnika s jedne, a pučana s druge strane, već su prvi sačinjavali posebnu privilegiranu skupinu. To, uostalom, dobro ilustrira sam Vinodolski zakon, koji kmetove, popove i općinske službenike stavlja pod jedan »zakon i pravdu«. Prema toj gradaciji morali su nesumnjivo kneževi činovnici uživati u varoši najveća prava. Oni su plemeniti, pripada im sedmerostruka odšteta, itd.

Izvan grada sjede pravi kmetovi — zavisni seljaci, koji su vjerojatno neposredni podložnici Frankopana, crkvenih institucija ili možda samih općina. Kako zakon uređuje samo odnose između Frankopana i pučana, oni se ne spominju.¹²⁰

Svaka je od spomenutih devet općina god. 1288. morala imati svoje tačno određeno područje, svoj kotar ili općinu (tj. općinsku zemlju). Sudeći prema podacima iz Vrbanskog statuta, svaka je općina samostalno raspolagala zajedničkom općinskom zemljom. Nije sigurno da li su općine već tada imale svoje kmetove.

Nesumnjivo je da je vinodolsko kneštvo sačinjavalo jednu cjelinu s obzirom na vlast Frankopana, ali se čini da se teritorij devet općina spomenutih u protokolu zakona god. 1288. nije podudarao s tim opsegom. Ostaje, dakle, otvoreno pitanje šta je s onim općinama koje su postojale unutar vinodolskog kneštva, a ipak nisu bile zastupane pri sastavu zakona god. 1288. (npr. Beograd i Kotor).¹²¹ Mogli bismo problem na prvi pogled riješiti tvrdnjom da su te općine imale drukčije uređenje nego one koje se spominju u zakonu, da nisu imale ista prava, itd. No god. 1395. sastaju se u Novom »1. Driveničane, 2. Grižanci, 3. Beogradci, 4. Kotorani, tere vidivši stare zakoni, ki su prie bili, i su e potvrdili meju sobom...«. ¹²² U zaključcima se ne vidi nikakva razlika između Driveničana i Grižanaca iz god. 1288, i Beogradca i Kotorana, koji se tom prilikom ne spominju. Problem se komplicira osobito podatkom iz god. 1323, kad se pri povlačenju granica kotorske, grižanske i begradske općine spominje *beogradski satnik* Šebula¹²³, a taj je podatak svega 35 godina mlađi od Vinodolskog zakona. Da je mnogo mlađi, mogli bismo pretpostaviti da su se po uzoru općina navedenih u zakonu god. 1288.

djelimično uspelo. Neobična je i sama pomisao da bi crkvenički pavlini mogli od Frankopana ubirati trgovinu! Utoliko više što sam Nikola Frankopan naziva pravo ubiranja trgovine »starim zakonom i pravdom«, koju su »naši prvi držali«.

God. 1539. dopušta Stjepan Frankopan Franji Batistiću — da ima biti tako slobodan oda vsega, kako i *ki ini vlastelin* u gradu našem Bakru; M. Mažić, Prilozi za povijest grada Bakra, Sušak 1896, str. 9.

¹²⁰ Diobu na grad i selo vidi Šurmin, n. dj., str. 90.

¹²¹ Klaić, Krčki knezovi Frankopani, str. 53, a po njemu i E. Laszowski, Gorski kotar i Vinodol, str. 195, zaključuju na osnovu isprave iz god. 1323. (Šurmin, n. dj., str. 79) da su Beograd i Kotor bili gradovi unutar Grižana. God. 1466. potvrđuju, štoviše, Frankopani »selo« (v) Vinodoli, ko e s(ve)te Marie na Ospu pod Novim, ko se zove Beograd«, ali selo hrvatski pisanih isprava je selište ili sessio, pa se ne može, prema tome, odnositi na spomenutu općinu. Da su navedeni gradovi bili sastavni dio grižanskog kotara, kako bismo rastumačili pojavu da imaju svog satnika?

¹²² Šurmin, n. dj., str. 99.

¹²³ Isti, n. dj., str. 78.

konstituirale i druge općine, a ovako to ne možemo uraditi. God. 1449. spominju se u Kotoru i Belgradu opet »suci i plovani i satniki«. ¹²⁴ Kako nije moguće da su se navedene općine formirale u kratkom razmaku od nekoliko desetaka godina nakon Vinodolskog zakona, možemo zaključiti dvoje: ili su one nepažnjom ispuštene u protokolu Vinodolskog zakona, ili su, što je vjerojatnije, ispuštene zbog toga što u njima nisu bili kneževski dvorovi, kao u ostalim općinama. Zbog toga su te općine imale samo *svoje činovnike*, pa u njima nije bilo potknežina, permana itd.

I s toga bi se stanovišta moralo naposljetku revidirati uvriježeno mišljenje da je vinodolsko kneštvo sačinjavalo svega devet općina.

Ovako promatrana društvena struktura Vinodola ostavlja još mnoga otvorena pitanja. Kakav je, na primjer, bio odnos vinodolskih sela prema gradovima? Što su uopće bila sela? Na čijem su se teritoriju nalazila? Kako su se stvarale same vinodolske općine, itd.

Takva i mnoga druga pitanja čekaju rješenje.

Ovaj je prilog napisan s namjerom da se povede diskusija o društvenom uređenju u Vinodolu u XIII stoljeću. Kako je to tek otvaranje problematike, nije bilo potrebno u svim pitanjima ulaziti u historiografsko razrađivanje problema. To je razlog zašto je ponekad historiografski pregled skučen i nepotpun. Nesumnjivo je da će to nadomjestiti naučna diskusija, koja je vrlo potrebna.

Iako će rezultati do kojih sam u ovome radu došla možda doživjeti neke izmjene i promjene, bojim se da će dosadašnji komentatori Vinodolskog zakona teško braniti i dalje svoju osnovnu misao da u vinodolskim podložnicima treba gledati tipične kmetove, odnosno tipično vlastelinstvo. Morat će se svakako potruditi da odgovore na pitanje kakvi su to »kmetovi« koji mjesto *urbara* imaju svoje *statute*, a mjesto sela svoje općine, općinske činovnike i organizacije.

R É S U M É

Après avoir ébauché une introduction historique, l'auteur passe à l'explication et à l'analyse des articles de la loi de Vinodol qui traitent des »kmet«-s. Il soumet à une nouvelle analyse les §§ 5, 17, 25, 31, 36, 50, 54, 73 et 75, ainsi que les articles du Statut de Vrbnik qui ont trait aux serfs et à la noblesse. En rejetant la terminologie des historiens concernant la population des communes de Kvarner, il propose les termes des sources elles-mêmes, parce qu'ils correspondent aux catégories sociales et juridiques. En effet, les »pušani« (ceux du peuple) comme on les appelle à travers les siècles ne peuvent pas être les serfs dans le sens étroit du mot c'est à dire dépendre directement de la noblesse, parce que les Statuts des communes de Kvarner n'en parlent point. Les »kmet«-s doivent être cherchés parmi les habitants des communes elles-mêmes et les statuts mentionnés en traitent. En se basant sur les articles du Statut de Vrbnik, l'auteur en vient à

¹²⁴ N. dj., str. 180.

l'équation *kmet*=*vičnik* (*consilarius* = membre du Conseil communal). Etant donné que par ce sens on peut expliquer les dits articles de la loi de Vinodol, l'auteur conclue que le terme *kmet* à Vinodol au XIIIe siècle ne signifie point le serf mais au contraire un fonctionnaire du conseil communal.

Cette constatation change complètement l'opinion, jusqu'ici générale, sur l'ordre sociale de Vinodol: ses habitants sont les gens du peuple concentrés dans des petites villes. Ils avaient leur autonomie et n'étaient pas des serfs c'est à dire dépendant directement à la maison des Frankopan. Il y avait à Vinodol, c'est vrai, des serfs des Frankopan, mais la loi n'en parle pas, parce qu'elle coordonne les rapports entre les communes et les Frankopan.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

RADOVI
FILOZOFSKOG FAKULTETA
ODSJEK ZA POVIJEST

4

Miroslav Brandt: Poslanstvo evropskih vladara kralju Gajzerihu i pitanje slavenske ekspanzije u srednju Evropu

Nada Klaić: Što su kmetovi Vinodolskog zakona?

Igor Karaman: Postanak i značenje privremenog urbara za Hrvatsku iz god. 1755.

ZAGREB

1962

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
RADOVI
FILOZOFSKOG FAKULTETA
ODSJEK ZA POVIJEST 4

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

RADOVI
FILOZOFSKOG FAKULTETA
ODSJEK ZA POVIJEST

4

ZAGREB

1962

ZA SADRŽAJ PRILOGA ODGOVARA AUTOR. — UREDNIK Dr. JAROSLAV ŠIDAK